

SOME MILITARY TERMS IN ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BABUR'S "BOBURNOMA"

Arslon Nurov

Master's student

National University of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Zahiriddin Muhammad Babur, «Boburnoma», cauldron, cannon, flood, thunder, taxsh, novak, stone, pharmacy, carriage, farangiy, tufak, rifle.

Received: 26.05.22

Accepted: 28.05.22

Published: 30.05.22

Abstract: The article reveals some military terms and their meaning in the work "Boburnom" by the great king and poet Zahiriddin Muhammad Babur. The article tells when and in what battle the martial arts and weapons of Bobur were used in the play. It was also noted that the work of "Boburnom" is an encyclopedic work, but contains valuable information about the soldiers, along with historical, geographical and ethnographic information.

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУРНИНГ «БОБУРНОМА» АСАРИДАГИ АЙРИМ ҲАРБИЙ АТАМАЛАР

Арслон Нуров

Магистратура талабаси

Ўзбекистон Миллий Университети

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Заҳириддин Муҳаммад Бобур, “Бобурнома”, қозон, замбарак, тўфанг, раъд, тахш, новак, тош, дорухона, лафет, фарангий, туфак, милтиқ.

Аннотация: Мақолада буюк шоҳ ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” асарида учрайдиган айрим ҳарбий атамалар ва уларнинг моҳияти очиб берилган. Бобурнинг жанг санъати, қурол-аслаҳалари асарда қачон ва қайси жангда қўлланилганлиги мақолада ёритиб берилган. Шунингдек, “Бобурнома” асарининг қомусий асар эканлиги, балки унда тарихий, географик, этнографик маълумотлар билан биргаликда ҳарбий соҳага оид қимматли маълумотлар берилганлигига ҳам алоҳида тўхталиб ўтилган.

НЕКОТОРЫЕ ВОЕННЫЕ ТЕРМИНЫ В «БОБУРНОМЕ» ЗАХИРИДДИНА МУХАММАДА БАБУРА

Арслон Нуоров

Студент магистратуры

Национальный университет Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бобур, «Бобурнома», котел, пушка, наводнение, гром, таш, новак, камень, аптека, карета, фарангий, туфак, винтовка.

Аннотация: В статье раскрываются некоторые военные термины и их значение в произведении «Бобурнома» великого царя и поэта Захириддина Мухаммада Бабура. В статье рассказывается, когда и в каком бою в пьесе использовались боевые искусства и оружие Бабура. Также было отмечено, что труд «Бобурнома» является энциклопедическим трудом, но содержит ценные сведения о воинах, наряду с историко-географическими и этнографическими сведениями.

КИРИШ

Мохир саркарда ва шох, XVI асрнинг энг машхур хукмдорларидан бири Захириддин Мухаммад Бобурнинг “Бобурнома” асарида география, тарих, этнография, топография, зоология, адабиётшунослик ва бошқа фанлар ҳақида қимматли маълумотлар берилди.

Мемуар шаклида ёзилган ушбу асарда фаннинг кўплаб соҳаларига оид сўзлар ва терминлар кўп ишлатилган. Хусусан, кўшин тузулиши ва ҳарбий соҳага оид бўлган терминлар ва атамалар ниҳоятда кўп ишлатилганлиги билан ажралиб туради.

Машхур академик В.Зоҳидовнинг маълумотларига кўра, “Ҳарбий санъатнинг машхур арбобларидан бири бўлган Бобур” ўрта асарларҳарбий соҳасининг барча жihatларини мукамал эгаллаган ва такомиллаштирган.

Барчамизга маълумки, Захириддин Мухаммад Бобур поетика ва мусиқа соҳалари билан бир қаторда ҳарбий соҳага бағишланган илмий рисола ҳам ёзган. Лекин ушбу рисола бизнинг замонамизгача етиб келмаган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Захириддин Мухаммад Бобурнинг асосий асари ҳисобланмиш “Бобурнома” да XV аср охири ва XVI аср бошларидаги Мавороуннаҳрдаги сиёсий вазият, тож-у тарх учун ўзаро курашлар, Шайбонийхон ва у билан бўлган урушлар, шу билан биргаликда Хуросон, Афғонистон ва Ҳинд диёрида бўлиб ўтган тарихий ва сиёсий жараёнларнинг хронологик баёнида ҳарбий соҳага оид сўзларнинг турли гуруҳлари билан биргаликда ҳарбий қурол-аслаҳаларнинг номларини ифодаловчи атамалар ҳам кенг қўлланилган.

Дастлаб, “Бобурнома”да қайд этилган ўт очувчи қуроллар ва уларнинг номлари ҳақида тўхталиб ўтамиз. Маълумки, “дастлабки ўт очиш қуроллари Ўрта Осиёда илк маротаба Мавороуннаҳрда Амир Темур ҳокимиятни эгаллагач пайдо бўлган”. Амир Темур даври ҳақида маълумот берувчи кўпгина манбаларда ўт очувчи қуроллар *раъд* деб аталган. “Раъд сўзи арабчадан таржима қилинганда “момақалдироқ” деган маънони англатади”. Замбаракларни раъд деб аташларининг ҳам сабаби бор. Сабаби шундаки, ундан ўқ узилганида кучли гумбураш овози эшитилган. Шу сабабдан унга раъд деб ном беришган.

Бобур кўшинида ҳам раъд қуролидан фойдаланилган. “Бобурнома”да қайд этилишича, Бобур ва Рано Санго ўртасидаги 1529-йил Ҳиндистоннинг Хўрда кўли яқинидаги жангда раъдандозлар қатнашгани айтилади: “Ва Низомиддин Али халифани ғазоти Рум дастуридек, буюрулдиким, милтиқчилар ва раъдандозларким, черикимизни олдида эдилар, аларнинг паноҳи учун арабларни келтуруб, занжир билан боғладилар”.

Шаҳбонийлар даврида ижод қилган Муҳаммад Солиҳ ўзининг “Шайбонийнома” асарида маълумот беришича, Шайбонийхон Самарқанд шаҳрини қамал қилган даврда (1500-1501) Заҳириддин Муҳаммад Бобур аскарларида *тахш* (ёйнинг кичик тури, арбалет), *новак* (ўқ-ёй) ва *тўфанг* (милтиқ) каби қуроллар билан бирга раъд ҳам бўлганлигини таъкидлайди.

“Бобурнома” асарида раъддан ташқари бошқа артеллерия қуролларининг номларини англатувчи бошқа терминлар ҳам мавжуд. Шулардан бири *қозон* сўзидир бу атама XV-XVI асрларда Эрон ва Ўрта Осиё ҳукмдорларининг кўшинидаги энг катта тўпни англатган.

А.М.Беленскийнинг маълумотларига кўра, бу сўз форсчадан таржима қилинганда *дег* (тўпнинг катта турини) сўзининг таржимаси ҳисобланади. Бу атама тўп ёки замбарак маъносида фақат эски ўзбек тилидагина ишлатилган. “Бобурнома” асарида бу атама илк маротаба 1495 йил Султон Хусайн Мирзонинг кўшини Ҳисор қалъасида Хисравшоҳнинг кўшинларини қамал қилаётган жараёнида учрайди: “Султон Хусайн Мирзо келиб Ҳисор кўрғони қабоб тушди. Нақиб сўзлмоқ ва кўрғон олмоқ ва тош урмоқ ва қозон қурмоқнинг иш-кучида кеча ва кундуз ором ва қарори йўқ эди”.

Кўшинни қуроллантиришда тўпдан фойдалана бошлангач ундан отиладиган ўқ туркийда *тош* сўзи билан ифодаланган. Бобурнинг маълумот беришича қозондан бир кунда анчагина тош отилган: “Бир неча кўпрук боғлағунча Устод Алиқули яхшилар тош отти. Аввалги кун саккиз тош отти, иккинчи кун ўн олти тош отти”. “Бобурнома” да айтилишича тўпнинг учиш узоқлиги 1600 қадамгача бўлган масофани ташкил этган.

Шунингдек, Бобур қозон қуйиш жараёнини қуйидагича тасвирлайди: “душанба куни муҳарам ойининг ўн бешида Устод алиқулининг қозонқуярининг тафарружига бордик. Қозонқуяр ернинг гирдида саккиҳ кура қилиб олтони эритутур. Ҳар қуранинг тубидин бир арифе бу қозоннинг қолибига рост қилиб тур. Биз борғоч қораларнинг тешикларини очти, ҳар

арикдин эриган олот сувдек шалдиروب қолипға кирар эрди. Бир икки кун қолип совигангандан сўнг очтилар. Устод Алиқули кўп башошат била киши йибориб, турким-қозоннинг тош уйи бекусурдир. Дорухоносини куймоқ осондурдур”.

Юқоридаги парчада қўлланилган тош сўзи уй бирикмаси қозон тўпи тош қуйиладиган қисмини билдирса *дорухона* эса порох солинадиган қисмини билдирган. Тўпнинг ҳар иккала қисми алоҳида алоҳида қуйилган. Қозон улканлиги жиҳатидан энг катта қурол бўлганлиги сабабли уни бир жойдан иккинчи жойга кўчириш учун махсус аравалар ясалган. Бу аравалар *лафет* деб аталиб уларни туялар ёки филлар ёрдамида ҳаракатлантиришган. “Бобурнома”да айтилишича: “яна тўрт беш юз киши тортар қозон аробасини уч тўрт фил осон тортиб борадур”.

“Бобурнома” асарида кенг қўлланиладиган ҳарбий атамалардан яна бири *зарбзандир*. “Бу атама хажми жиҳатдан қозондан кичкина бўлган, лекин отиш тезлиги бўйича эса ундан анчайин тезроқ ва узоқроқ масофагача етиб борадиган дала тўпини билдиради”. Ушбу қурол ҳам худди қозон цингари лафет, яъни зарбзан аробасига ўртатилган. Бу борада “Бобурнома” асарида қуйидагича маълумот келтирилади: “Кўпрук боғлар ердин қуйироқ Мустафо Румий зарбзанлик аробаларини ота киришди”.

Бу атама “Бобурнома”да илк маротаба Бобурнинг 1526 йилда содир бўлган Иброҳим Лодий билан Панипат жанги тасвирида учрайди. Қўшин маркази ҳисобланмиш ғулнинг чап томонида Бобур саркардаларидан бири Мустафо Румий зарбзан тўплари билан Иброҳим Лодий қўшинларига зарбалар бериб турган.

“Бобурнома” асарида кўзга ташланадиган атамалардан яна бири бу *фарангийдир*. Фарангий Бобур қўшинида ҳам, Султон Ҳусайн Мирзо қўшинидаям мавжуд бўлган. Асарда фарангий тўпини отувчи ҳарбийларга нисбатан *фарангибоз* термини ишлатилган. Бу қурол ҳам душманнинг жонли кучларини, истехкомларини ва қалъаларини вайрон этишда қўлланилган. Унинг тўпи ҳам худди қозон тўпи цингари тош деб номланган.

Ҳарбий соҳада ишлатиладиган атамалардан яна бири бу *замбарак* маъносини англатувчи тўп терминидир. Уни илк бор Бобур 1529 йилги воқеалар тасвирида ишлатган. Унда айтилишича, Устод Алиқули ва Мустафо тўп, туфак, зарбзан ва фарангий цингари қуроллар билан зангга кирган. Тўп отувчилар эса тўпчи деб аталган.

Жанг бошланиш олдидан барча қуроллар: зарбзан, қозон, тўп ва фарангий учун махсус жой тайёрланган. Бу жой *мулжор* термини билан аталган: “Устод Алиқули била Мустафога зарбзан отмоққа ва қозон қурмоққа, мулжор кўпориб, ер ясамоқ учун қалин белдор ва қаҳорға муҳассиллар тайин қилинди”.

Кўрғон ва қалъаларни қамал қилиб ўққа тутмоқчи бўлишса, энг аввало уларнинг атрофида баланд тупроқ кўрғон тикланган. Ушбу тепалик *саркўбнар* деб аталган. Бу

тепаликлар барпо этилгач, тўплар унинг устига олиб чиқилган ва қалъадагилар шу тепалик устидан ўққа тутилган.

“Бобурнома” асарида тез-тез учрайдиган узун стволли милтиқни англатувчи ўт сочувчи қуроолардан бири бу *тўфанг* (туфак) деб номланган. Бу қурол ХВИ асрларда Хуросон ва Ўрта Осиёда кенг тарқалган. Қуроолнинг бу тари асосан, жангда душман ҳарбийларининг жонли кучларини йўқ қилишда фойдаланилган.

Тўфанг яъни туфак қуролидан Бобурнинг 1500-1501-йилларда Самарқанд шаҳрини Шайбонийхон аскарларидан ҳимоя қилишда ишлатгани ҳақида Муҳаммад Солиҳ ўзининг “Шайбонийнома” асарида маълумот берилган. Лекин Бобур ўзининг “Бобурнома” асарида бу сўз илк мартаба 1518-йилги воқеаларни тасвирлашда фойдаланган. “Бобурнома”да 1508-1518-йилги воқеалар тасвирланмаганини ҳисобга оладиган бўлсак, Муҳаммад Солиҳни берган маълумотлари ҳақиқатга анча яқин. Демак, Бобурнинг кўшинида тўфанг анча олдинроқ мавжуд бўлган дейиш мумкин.

Маълумотларга кўра, тўфанг цингари ўт очувчи қурооллар Ҳиндистонда ҳам, Афғонистоннинг шарқий ҳудудларида ҳам маълум эмас эди. Бу ҳақида ҳатто Бобур ўзи ҳам ёзади: “Бажавр эли, чун туфангни кўрмайдур эдилар, туфанг униндин ҳеч парво қилмадилар, балки туфанг унини эшитгач тамасхур қилиб, муқобалада шаниъ ҳаракатлар қилурлар эди”.

Тўфангдан отилган ўқлар совутни, қалқонни ва бошқа мудоффа қуроолларини бемалол теша оларди. Уларни отувчилар эса тўфангдўзлар деб аталган. Тўфангдозлардан ташкил топган махсус кўшин тури Бобур армиясида мавжуд бўлган. Бобурнинг Иброҳим Лодий ва Рано Санго билан бўлган жанглирида тўфангдўзлар маълум бир тактик ҳарбий операцияларни бажаришган.

“Бобурнома” асарида ўт очувчи қурооллар қаторида *милтиқ* сўзи ҳам қўлланилган. Милтиқдан ўт очувчилар эса милтиқчилар деб аталган. Бу иккала термин асарда илк мартаба Бобур ва Рано Санго ўртасидаги 1529-йилги жанг тасвирларида учрайди: “Ва нодирул аср Али Қули ўз улуси билан ғулнинг олдида эди ва милтиқ ва зарбзан ва тош отмоқда ишлар қилур эдилар. Буюрдимким, ғулнинг ўнг ва сўлидин милтиқчиларни ўртада қўйиб, икки тарафдан корзор қилсунлар”. Кейинчалик бу қурол Ўрта Осиё ҳарбий соҳасида асаосий қурооллардан бирига айлана боради. Милтиқ ва тўфанг сингари қуроолларнинг снарядлари, патронлари – ўқ атамаси билан атала бошланган.

ХУЛОСА

Бобурнинг “Бобурнома” асарида XV-XVI асрларда ҳарбий соҳада қўлланилган қуроол-аслаҳалар ва техникалар ҳақида ҳам батафсил маълумотлар берилади. Хусуан, фарангий, тўп, қозон, тўфанг, милтиқ ва бошқа ўт очувчи қурооллар Бобур кўшинида мавжуд бўлган. Айнан, ҳарбий тактика ва замонавий қуроол-яроғларнинг мавжудлиги, Бобурнинг айрим жанглиридаги

устунлигини таъминлаган. Масалан, “Бобурнома”да Патипат жанги тасвирида айнан ўт очар артиллериянинг устунлиги сабабли Бобур ғалаба қозонганлиги айтилади. Чунки, бу даврда ҳинд жангчилари ҳали бу каби ўт очар қурооллардан бохабар эмасдилар. Натижада, Бобур жанг пайтида уларни қўллаганда, Иброҳим Лодий қўшинлари саросимага тушганлар. Демак, жангнинг натижаси қайсидир маънода ҳарбий қуроолларга ҳам боғлиқ.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Бобурнинг фаолияти ва адабий илмий мероси ҳақида// Бобурнома – Тошкент: : О’қитувчи, 2008. 15 б.
2. Дадабоев Х. Эски ўзбек тилида ҳарбий терминларнинг қўлланиши (VII-XVII асрлар) – Тошкент: : Ўзбек тили ва адабиёти, 1981. №2.
3. Валихўжаев Б.Н. Заириддин Муҳаммад Бобур (1483 1530) // Ўзбек адабиёти ва тарихи. Тошкент, 1979. 64 б.
4. Дадабоев Х.А. Военная лексика староузбекском языке: Автореферат. канд. дисс. – Тошкент, 1981.
5. Белинский А.М. О появлении и распространении огнелетропного оружия в Среднее Азии и Иране в XIV-XVI веках. Известия АН СССР. Таджикский филиал. – Сталинабад, 1945. –С. 23.
6. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. –Москва: Наука, 1977. –С. 302.
7. З.М.Бобур. Бобурнома.- Тошкент: О’қитувчи, 2008. 237 б.
8. Муҳаммад Салих. Шайбанинаме. –СПб.: Изд. Мелиоранского, 1908. –С. 243.
9. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий Т.1. – С. 717.
10. Азимджанова С.А. Государства Бабура в Кабуле и в Индии. – Москва: Наука, 1977. – С. 114.